



תקרות זכוכית בכיתה | ד"ר אורן הלר

כיצד מערכת החינוך הישראלית יכולה למצות את הפוטנציאל למוביליות חברתית?

מה הקשר בין עוני למוביליות חברתית-כלכלית? במה הם דומים ובמה שונים?

דו"ח העוני משקף את נקודת המוצא, תמונת מצב של מצב העוני בישראל היום. חשוב לזהות את הבעיה, להכיר את המשמעויות שלה ולנסות למצוא פתרון. אבל גם אם לא נצליח לפתור את הבעיות של ההווה, אולי נצליח לפחות למנוע מהן להשתחזר בעתיד.

המוביליות מהווה גשר בין חברה לכלכלה. יש קשר בין שני התחומים. כשאנחנו עוסקים בעוני בישראל, אנחנו מדברים על מצבו של הפרט. אבל כשאנחנו עוסקים במוביליות חברתית, אנחנו מבינים שמדובר בבעיה רחבה יותר – גם כלכלית. אם לא נצליח לאפשר לילדים לממש את הפוטנציאל שלהם, הפגיעה תהיה לא רק ערכית וחברתית, אלא גם כלכלית: ניאלץ לממן אוכלוסיות חלשות במקום להשקיע את הכסף הציבורי בהתפתחות של שאר האוכלוסיות.

במבט השוואתי בינלאומי, ישראל נמצאת בין המדינות המובילות בעוני. לפי דו"ח העוני והפערים החברתיים של הביטוח הלאומי לשנת 2023, כחמישית מהאוכלוסייה חיה בעוני – נתון שממקם את ישראל בקצה הגרף העולמי.

בהקשר של מוביליות ואי שוויון, מוזכרת "עקומת גטסבי הגדול" – גרף שמראה קשר בין אי שוויון בהכנסות לבין חוסר מוביליות כלכלית. המשמעות היא שאי שוויון כלכלי עלול לפגוע בשוויון בהזדמנויות וכתוצאה מכך בצמיחה הכלכלית. אפילו אם נסכים לכך שלכאורה ישנן אוכלוסיות ש"בוחרות" ברמת חיים נמוכה, עדיין הפגיעה בסופו של דבר נוגעת לכלל האוכלוסייה (כפי שהוזכר קודם). המשמעות של חלק באוכלוסייה שלכאורה בוחר ברמת חיים נמוכה היא פגיעה בכלכלה בכללותה המשפיעה על הציבור כולו.

תמונת המצב

בישראל נאספים לאורך השנים נתונים רבים מאוד על כל אזור – הכנסות מעבודה, קצבאות, רמת השכלה, קשרי משפחה ועוד. מדובר בנתוני עתק מינהליים, המתעדים כל אדם מילדות ועד לבגרות, עשרות שנים אחורה. כך ניתן לבחון, למשל, מה הייתה נקודת הפתיחה של אדם כילד, ולאיזה מצב כלכלי-חברתי הצליח להגיע בהמשך חייו. אפשר גם ללמוד מהנתונים על האוכלוסייה שסבבה אותו, על הישגיו, על השכלתו ועוד.

מהנתונים עולה קשר חזק בין הכנסת ההורים להכנסת הילדים בבגרות. ככל שההכנסה של ההורים גבוהה יותר, כך גדל הסיכוי שהילדים ירוויחו יותר בבגרותם (בגילאים 35–39).

בהתאם לגרף, ילד אופייני להורים באחוזון ה-25 צפוי להגיע בבגרותו לאחוזון 46.

אבל כשמסתכלים על הנתונים לפי מגדר, רואים הבדלים משמעותיים: נשים שגדלו כילדות להורים באחוזון 25 יגיעו בממוצע לאחוזון 39, ואילו גברים לאחוזון 52. קיימים גם פערים בולטים בין קבוצות שונות באוכלוסייה: ערבים יגיעו לאחוזון 36, חרדים לא חרדים ל-33, ויהודים לא חרדים ל-52. גם למיקום הגאוגרפי יש השפעה – תושבי פריפריה יגיעו לאחוזונים 40-43, ואילו תושבי תל אביב והמרכז לאחוזון 51. ערבייה מהפריפריה תישאר באחוזון 26, בעוד גבר יהודי לא חרדי מהמרכז יגיע לאחוזון 62.

הנתונים האלה אינם תוצאה של בחירה אישית אלא של נקודות פתיחה. הם משפיעים רבות על המוביליות שתהיה לילד. כלומר, כמה מאמץ ידרוש ממנו כדי לעלות באחוזונים.

אז איך אפשר לשבור את תקרת הזכוכית? איך יוצרים מוביליות?
כשאנחנו בוחנים את ההנחה לפיה חינוך היא הכלי המקדם ביותר מוביליות, נכון לומר:

בקרב בעלי תואר אקדמי, כ-69% ירוויחו מעל החציון. גם כאשר ההורים מרוויחים מתחת לחציון, אם לבן שלהם יש תואר אקדמי – הסיכוי שירוויח מעל החציון עומד על 65%. אם ההורים מרוויחים מעל החציון, הסיכוי עולה ל-70%.

ברגע שיש בגרות, רקע ההורים כבר כמעט לא משפיע. כלומר, חינוך יכול להיות מפתח. אבל - רק 30% ממי שהוריהם מרוויחים מתחת לחציון מצליחים להשיג תואר אקדמי. ולכן, **למרות שהשכלה מקדמת מוביליות, יש כאן אתגר גדול, ויש גם מנגנונים נוספים – מעבר לחינוך – שמאפשרים רמת חיים גבוהה.**

מה עוד דרוש, מעבר להשכלה? כשבודקים את מי שכן הצליח לטפס מעשירון נמוך כלפי מעלה, מוצאים כמה מרכיבים שחוזרים על עצמם: מצב בריאותי טוב של ההורים, חיי חברה פעילים של ההורים, שירות צבאי, אוריינות שפתית וטכנולוגית.

כיוון שקשה להשפיע ישירות על ההון החברתי של ההורים, כדאי לבדוק מה ניתן לשנות בסביבת הלימודים עצמה. **ישנה התאמה בין ההכנסה של הורי התלמידים בכיתה לבין הסיכוי של תלמיד בודד למוביליות.** כלומר, ככל שהכיתה מורכבת מתלמידים שמגיעים מבתיים עם הכנסה גבוהה יותר – כך גם ההזדמנויות למוביליות עבור כל תלמיד בה עולות.

אחד ההסברים לכך הוא שהורים חזקים יודעים לדאוג גם לצוות חינוכי איכותי יותר. בנוסף, יש השפעה של הון חברתי ושל קבוצת השווים: נורמות של למידה ואווירה לימודית טובה – תורמות ללמידה אפקטיבית. הנורמות והאווירה בכיתה, נובעות גם מהבתיים שמהם מגיעים התלמידים האחרים.

הוזכר גם מכון מחקר בשם Opportunity Insights, שערכו מחקרים אודות ההשפעה של הון חברתי על מוביליות.

בנוסף, קיימת התאמה בין מוביליות לבין איכות הצוות החינוכי. שיעור המורים בעלי השכלה אקדמית קשור למוביליות של התלמידים.

כמו כן, יש חשיבות לא רק להשכלה אלא גם לאיכות ההוראה, לציפיות הגבוהות שהצוות מציב, להקניית תחושת מסוגלות לתלמידים, ולפיתוח כישורים רכים – לא רק קוגניטיביים.

אז איך בכל זאת ניתן לקדם מוביליות חברתית-כלכלית?

לא הכול ניתן לשינוי. יש דברים שאינם ניתנים להשפעה – כמו המגדר של הילד, קבוצת ההשתייכות שלו, או רמת ההשכלה של ההורים. אנחנו מחפשים את המקומות שבהם כן ניתן להתערב. מצד אחד, יש קידום מדיניות חברתית – תמיכות בספיות, שירותים חברתיים ומדיניות חינוך – אבל זה לא תמיד תחת ההשפעה הישירה שלנו.

בתוך בתי הספר, לעומת זאת, יש יותר אפשרויות להשפיע: לדאוג לאיכות הצוות החינוכי, שבדרך כלל מתואמת עם החוסן הכלכלי של ההורים – ולכן אם לא נדאג לכך באופן אקטיבי, האיכות תישאר לא שוויונית. חשוב להשקיע גם במשאבים חומריים, ולחשוב על דרכים יצירתיות להקנות הון חברתי, להתגבר על ההומוגניות שקיימת היום במרבית בתי הספר. צריך לחשוף את הילדים לסביבות מגוונות, להשפעות חיצוניות, ליצור ערבוב וחישיפה בין קבוצות שונות. חשוב גם לייצר תחושת ביטחון ויציבות במסגרת הבית ספרית.

בסופו של דבר, עלינו להשלים את כל אותם אלמנטים שתורמים למוביליות – ואשר מצויים במחסור אצל הילדים שלנו.